

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.1.30>

АЛЬТЕРНАТИВНА (НЕВІЙСЬКОВА) СЛУЖБА В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ: РЕГУЛЮВАННЯ, РЕАЛІЗАЦІЯ ТА ЗАХИСТУ

Олійник О.В.,

*студент 4 групи 2 курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти,**денної форми навчання,**Навчально-наукового інституту права,**Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ORCID: 0000-0000-0000-0000

Олійник О.В., Альтернативна (невійськова) служба в умовах правового режиму воєнного стану: регулювання, реалізація та захист.

Окреслюється загальний підхід до розуміння права особи на альтернативну (невійськову) службу через призму доктринального плюралізму. Піднімається питання щодо співвідношення між військовим обов'язком та обов'язком захисту Вітчизни. Досліджується питання заміни військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою у розрізі поточного стану вітчизняного нормативного регулювання. Акцентується увага на проблематиці реалізації такого права в умовах правового режиму воєнного стану у зв'язку із неузгодженістю положень Конституції України, Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» та Законом України «Про альтернативну (невійськову) службу». Проведено аналіз суперечності між правовими поняттями, якими оперує законодавець та яка виникла, зокрема у зв'язку із відсутністю єдності щодо розуміння співвідношення між поняттями «військовий обов'язок», «військова служба» та «альтернативна (невійськова) служба». Здійснюється всебічний аналіз висновку Венеціанської комісії щодо права особи на заміну військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою, наданого як *amicus curiae* за запитом Конституційного Суду України у межах конституційного провадження. Додатково проаналізовано суперечливу практику національних судів, зокрема рішень Касаційного кримінального суду у складі Верховного суду та рішень першої та другої інстанції, що при використанні ідентичної аргументації доходять зовсім інших висновків. Проведено аналіз низки рішень Європейського суду з прав людини щодо захисту права особи на альтернативну (невійськову) службу у розрізі статті 9 Конвенції про захист права і основоположних свобод людини, зокрема «Адян та інші проти Вірменії», «Баятян проти Вірменії», «Телятников проти Литви» та інші. Здійснено загальний огляд підзаконних нормативних актів, що регулюють суміжні правовідносини. Здійснено критичний аналіз законодавчої ініціативи, спрямованої на виправлення правової колізії. Пошук актуальних шляхів подолання практичних перешкод у реалізації вищезгаданого права, заснованих на результатах проведеного аналізу.

Ключові слова: альтернативна (невійськова) служба, військовий обов'язок, конституційний обов'язок, свобода совісті, релігійні переконання, правовий режим воєнного стану.

Oliinyk O.V. Alternative (non-military) service under the legal regime of martial law: regulation, implementation and protection.

A general approach to understanding an individual's right to alternative (non-military) service is outlined through the prism of doctrinal pluralism. The issue of the correlation between the military duty and the duty to defend the Homeland is addressed. The article examines the substitution of military duty with alternative (non-military) service in the context of the current state of domestic normative regulation. Attention is drawn to the challenges of exercising this right under the legal regime of martial law, arising from inconsistencies between the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine "On Military Duty and Military Service," and the Law of Ukraine "On Alternative (Non-Military) Service." An analysis is conducted of the contradictions among the legal concepts employed by the legislator, which have emerged, in particular due to the absence of a unified understanding of the relationship between the notions of "military duty", "military service", and "alternative (non-military) service." A comprehensive analysis is undertaken of the Venice Commission's opinion regarding the individual's right to substitute military duty with alternative (non-military) service, provided as *amicus curiae* at the request of the Constitutional Court of Ukraine within constitutional proceedings. Additionally, the contradictory practice of national courts is examined, including decisions of the Criminal Cassation Court within the Supreme Court, as well as first- and second-instance judgments, which, despite relying

on identical lines of reasoning, reach entirely different conclusions. An analysis is also carried out of a series of judgments of the European Court of Human Rights concerning the protection of the right to alternative (non-military) service under Article 9 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, including *Adyan and Others v. Armenia*, *Bayatyan v. Armenia*, *Teliatnikov v. Lithuania*, among others. A general review of subordinate normative acts regulating related legal relations is provided. A critical assessment is offered of the legislative initiative aimed at resolving the existing legal conflict. Based on the results of the analysis, potential contemporary approaches to overcoming practical obstacles in the implementation of the aforementioned right are sought.

Key words: alternative (non-military) service, military duty, constitutional duty, freedom of conscience, religious convictions, legal regime of martial law.

Постановка проблеми. Реалізація та захист прав і свобод людини є одним із найбільш важливих інститутів правового життя суспільства, в тому числі в умовах правового режиму воєнного стану. Це є достатньою підставою для розгляду цього інституту як окремого об'єкта дослідження, предметом якого буде проблематика реалізації та захисту права на альтернативну (невійськову) службу (далі – альтернативна служба).

Частина четверта статті 35 Конституції України (далі – КУ) передбачає, що, у разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінено альтернативною службою [1]. Попри той факт, що це положення не зазнавало змін з моменту прийняття КУ, питання альтернативної служби неодноразово ставало і донині залишається предметом широких дискусій.

Стан наукового дослідження. Праву на альтернативну службу та окремим його теоретико-правовим аспектам було присвячено пристойну кількість наукових праць таких вчених, як Вандьо С.Р., Братковський В., Селіванов А.О., Ярмол Л.В., Григоренко Є.І., Коломєць Т.О., Битяк Ю.П., Летнянчин Л.І. та інші.

Така підвищена увага до цієї тематики пояснюється рядом причин, серед яких найбільш помітною є недосконалість та неузгодженість нормативного матеріалу щодо закріплення права на альтернативну службу та регламентації порядку її проходження. Говорячи про реалізацію цього права в реаліях повномасштабного вторгнення, можемо стверджувати, що існує низка юридичних та фактичних перешкод щодо його реалізації та захисту. Підтвердженням цього може слугувати окрема згадка про таке право у щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2024 році, яка була взята до відома постановою Верховної Ради України № 4408-IX від 01 травня 2025 року [2]. Зокрема, у пункті 4.3 розділу 4 цієї щорічної доповіді зазначається, що зросла кількість звернень від громадян та релігійних громад України, зокрема з інших країн щодо сприяння у забезпеченні гарантованого статтею 35 КУ та міжнародними договорами права їх вірян на заміну військової служби альтернативною службою [3, с. 86].

Мета дослідження. Метою цієї статті є з'ясування правової природи права на альтернативну службу, демонстрація та розв'язання очевидних протиріч у чинному законодавстві, ґрунтовний аналіз міжнародної та національної практики щодо захисту та реалізації такого права, пошук шляхів удосконалення чинного законодавства у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Як зазначалось вище, виконання військового обов'язку має бути замінено альтернативною службою з мотивів релігійних переконань. Однак серед науковців вже на цьому етапі немає єдності у підході: особа має право на альтернативну службу чи особа має право на заміну виконання військового обов'язку альтернативною службою.

Одна частина науковців логічно обстоює позицію, що особа має право саме на проходження альтернативної служби, оскільки це право тісно пов'язане із правом на свободу світогляду та віросповідання. Крім того, за відсутності права на свободу віросповідання важко стверджувати про доцільність існування альтернативної служби взагалі.

Інша частина наукової спільноти глибоко переконана, що особа має право на заміну військового обов'язку альтернативною службою, оскільки, як цитувалось вище, в КУ проголошується право на заміну військової служби альтернативною, а не право на альтернативну службу [4, с. 41]. Хоча конструкція «право на заміну виконання військового обов'язку альтернативною службою» використовується у частині четвертій статті 1 ЗУ «Про військовий обов'язок і військову службу» № 2232-XII від 25 березня 1992 року (далі – Закон № 2232-XII) [5], дозволимо собі не погодитись із цією позицією, системно проаналізувавши статтю 2 ЗУ «Про альтернативну (невійськову) службу» № 1975-XII від 12 грудня 1991 року (далі – Закон № 1975-XII) [6] у поєднанні із статтею 35 КУ, статтею 9 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) [7], а також статтею 18 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (далі – МПГПП) [8].

Переходячи від суто теоретичної проблеми, наголосимо на двох суттєвих недоліках регулювання альтернативної служби, які з першого погляду мають виключно теоретичну цінність, однак саме неналежне їх усвідомлення породило цю проблематику.

Першим моментом є те, що в умовах сьогодення законотворець до певної міри нівелює колізію, припущенню довоєнному законодавству України, в основі якої лежить помилкове ототожнення військового обов'язку та обов'язку захисту Вітчизни, про що вже неодноразово зазначалося в національній правовій доктрині [9]. Одна з позицій полягає у тому, що військовий обов'язок, передбачений частиною четвертою статті 35 КУ, є змістовно ширшим, ніж обов'язок захисту Вітчизни, передбачений статтею 65 КУ.

Інша позиція своєю основою має думку, зокрема Летнянчина Л.І., який зауважує, що конституційні обов'язки із захисту Вітчизни і щодо відбування військової служби є різними, оскільки вони здійснюються в різних правовідносинах [10]. Попри те, що частиною другою статті 65 КУ передбачено проходження військової служби, цілком реально стверджувати про широкий зміст обов'язку захисту Вітчизни, який не обмежується самим лише проходженням військової служби.

Другим та ключовим недоліком є співвідношення понять «військового обов'язку», «військової служби», «строкової військової служби» та «альтернативної служби» через призму наступних законодавчих положень.

У відповідності до статті 35 КУ Преамбула Закону № 1975-XII передбачає, що цей Закон визначає організаційно-правові засади альтернативної служби, якою відповідно до КУ має бути замінене виконання військового обов'язку, якщо його виконання суперечить релігійним переконанням громадянина. Стаття 1 Закону № 1975-XII передбачає, що альтернативна служба є службою, яка запроваджується замість проходження строкової військової служби і має на меті виконання обов'язку перед суспільством. Відповідно до статті 2 Закону № 1975-XII, право на альтернативну службу мають громадяни України, якщо виконання військового обов'язку суперечить їхнім релігійним переконанням і ці громадяни належать до діючих згідно з законодавством України релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю.

Як бачимо, законодавець в межах Закону № 1975-XII жонглює цими поняттями, при цьому не враховуючи їх реальне змістовне наповнення, яке визначено у Законі № 2232-XII. Так, згідно з абзацом п'ятим частини третьої статті 1 Закону № 2232-XII, військовий обов'язок поміж усього іншого включає проходження військової служби. Відповідно до абзацу другого частини шостої статті 2 Закону № 2232-XII (у редакції до 18.05.2024 року), видом військової служби є строкова військова служба. Із наведеного вище випливає, що поняття перебувають у такій взаємозалежності: однією із складових військового обов'язку є проходження військової служби (проміжна категорія), видом якої є строкова військова служба. При цьому, стаття 1 Закону № 1975-XII констатує, що альтернативна служба замінює не виконання військового обов'язку, що відповідало б положенням КУ, а лише окремого її аспекту – проходження строкової військової служби. Попри той факт, що чинна редакція Закону № 1975-XII не відповідає змінам, які були внесені Законом № 3633-IX від 11 квітня 2024 року [11], та продовжує оперувати поняттям «строкової військової служби», деякі колеги висловлюють думку, що цей документ (тобто, Закон № 1975-XII) регламентує альтернативну службу під час строкової військової служби [12], а не замість неї, аргументуючи це мирним часом. Однак, на наше глибоке переконання, цей аргумент не витримує об'єктивної критики, оскільки це ніяким чином не вирішує ані суперечності частини першої статті 1 Закону № 1975-XII з положенням частини четвертої статті 35 КУ, ані узгоджується із співвідношенням визначеного законодавством змісту понять «військовий обов'язок», «військова служба», «строкова військова служба» та «альтернативна служба». Виникнення такого аргументу може бути пов'язано лише з тим, що у мирний час для пересічних громадян «основним» видом військової служби була строкова військова служба, крім кадрових військовослужбовців та курсантів, тому заміну строкової військової служби можна було розглядати як заміну «звуженої» військової служби, однак це в будь-якому випадку не вирішує окреслену вище правову проблему.

Звідси випливає, що в умовах воєнного стану особа має «законні очікування», що виконання військового обов'язку, який включає у себе проходження військової служби (у тому числі за призовом), може бути замінено альтернативною службою. Однак у зв'язку з недотриманням законодавцем принципу *res judicata* особа вимушена стикатись з тим, що положення Закону № 1975-XII не відповідають КУ, а її право на альтернативну службу не може бути ані реалізовано, ані захищено належним чином з огляду на об'єктивні законодавчі колізії.

Зафіксувавши позицію, що альтернативна служба має замінювати здійснення військового обов'язку, а не окремого її аспекту, зазначимо, що згідно з статтею 21 КУ, таке право на альтернативну службу є непорушним. Проте такого одностайного висновку не можна дійти, проаналізувавши практику національних судів. Останніми у процесі здійснення правосуддя було сформовано дві діаметрально протилежні позиції щодо захисту цього права.

Перша позиція чітко передбачає, що релігійні переконання не можуть бути підставою для невиконання особою обов'язку захищати Вітчизну. Так, постановою Касаційного кримінального суду Верховного Суду (далі – ККС ВС) у справі № 344/12021/22 від 02 травня 2024 року [13] започаткувала підхід, згідно з яким особа не може реалізувати своє право на альтернативну службу під час мобілізації. У цій постанові було зазначено, що заміна виконання військового обов'язку альтернативною службою є конституційною гарантією. Також ККС ВС зазначив, що можливість здійснення права на сумлінну відмову від військової служби не обмежується членством у зареєстрованих релігійних організаціях, зміст віровчення яких передбачає безумовну неприпустимість такої служби, носіння та використання зброї. Дійсно, право на свободу віросповідання має як зовнішній, так і внутрішній аспекти, й об'єднання з іншими людьми у релігійні організації як соціальні структури є лише однією з альтернативно можливих форм його зовнішнього вираження. Проте відмовляючись від служби у збройних силах з міркувань совісті, особа має продемонструвати наявність у неї відповідних глибоких, щирих та послідовних релігійних переконань певними даними, крім власних слів і тверджень близьких осіб [13]. У цій же постанові ККС ВС доходить висновку, що положення Закону № 1975-XII підлягають застосуванню, оскільки вони не були визнані органом конституційного контролю неконституційними. Цікавим є те, що ККС ВС нагадує на прямій дії норми частини четвертої статті 35 КУ, хоча, як було зазначено вище, вона є такою, що має видиму суперечність з частиною першою статті 1 Закону № 1975-XII, що не викликало сумнівів у суду касаційної інстанції.

Наступним прикладом може слугувати постанова ККС ВС у справі № 601/2491/22 від 13 червня 2024 року [14], яка ґрунтується на аналогічній аргументації, а в деякому сенсі є її логічним продовженням. У цій постанові зазначається, що жодні релігійні переконання не можуть бути підставою для ухилення громадянина України, визнаного придатним до військової служби, від мобілізації з метою виконання свого конституційного обов'язку із захисту територіальної цілісності та суверенітету держави від військової агресії з боку іноземної країни [14]. Попри те, що ККС ВС згадав положення статті 18 МПГПП та статті 9 ЄКПЛ, він зазначив, що ані положення Пакту, ані положення Конвенції прямо не передбачають права людини відмовитися від виконання військового обов'язку з міркувань совісті, у тому числі з мотивів релігійних переконань, і не унормовують порядок його реалізації [14], на що зверталась увага у межах попередньої постанови. Також ККС ВС наголошує на тому, що в умовах збройної агресії РФ проти України, коли під загрозу поставлено життя, здоров'я, безпека громадян та саме існування держави, існує нагальна потреба у належному комплектуванні Збройних Сил України для відсічі агресії та високі ризики недобросовісної поведінки осіб, що підлягають призову, спрямованій на ухилення від виконання свого конституційного обов'язку з захисту Вітчизни [14]. З суті справи випливає, що засуджений не належав до релігійної організації, не повідомив ТЦК та СП про своє неприбуття та не заявив про своє право на альтернативну службу, що вірогідніше за все і вплинуло на остаточне рішення.

Ще одна схожа позиція була викладена ККС ВС у постанові у справі № 573/406/24 від 15 квітня 2025 року [15]. По-перше, у ній проглядається спроба виправити описану вище законодавчу колізію. У цій частині ККС ВС посилається на те, що строкова військова служба та військова служба за призовом під час мобілізації, на особливий період це два самостійні види військової служби і ЗУ «Про альтернативну (невійськову) службу» альтернативна служба запроваджується замість проходження саме строкової військової служби, тобто заміна військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період на альтернативну службу, цим Законом не встановлена. Він також зазначив, що Україна запровадила альтернативи військовій службі у мирний час і громадяни України можуть безперешкодно ними скористатися. Проте у воєнний час, під час мобілізації і оборонної війни обов'язок захисту України, яка зазнала агресивного нападу з боку РФ, покладається на всіх громадян України незалежно від їхнього віросповідання [15]. По-друге, ККС ВС наголосив, що перебування держави у правовому режимі воєнного стану є вагомою причиною, щоб вести мову про необхідність виконання військового обов'язку усіма громадянами України, в тому числі й Свідками Єгови. Військовий напад на державу та, відповідно, самооборона проти такої агресії є тим винятковим випадком, який дозволяє державі впроваджувати певні пропорційні обмеження для можливості відмови від військової служби з релігійних мотивів, за яким не можна вести мову про порушення ст. 9 ЄКПЛ [15]. Важливим моментом є те, що у цій постанові йдеться мова про «певні пропорційні обмеження для можливості відмови від військової служби з релігійних мотивів», що відповідає частині другій статті 1 Закону № 1975-XII. Однак, проаналізувавши Указ Президента № 64/2022 від 24 лютого 2022 року [16], можна дійти висновку, що обмеження права на альтернативну службу у порядку частини другої статті 1 Закону № 1975-XII та частини другої статті 64 КУ не відбулось. Очевидним є той факт, що проходження військової служби має важливе значення в умовах екзистенційної загрози з боку держави-агресора. При цьому КУ, з одного боку, не передбачає поділу прав, свобод та обов'язків на більш чи менш значущі, тим самим підтвер-

джуючи їх рівноцінність, а з іншого боку, конститує невичерпність закріплених нею прав, свобод людини і громадянина [17, с. 95]. Тому питання щодо реалізації та захисту права на альтернативну службу полягає у дотриманні балансу між забезпеченням індивідуального права вірянина та загальносуспільним інтересом щодо виконання військового обов'язку (а не лише проходження військової служби).

Результатом формування такої судової практики стало подання до Конституційного Суду України (далі – КСУ) конституційної скарги Дмитром Зелінським щодо перевірки на відповідність КУ частини першої статті 1 Закону № 1975-XII, що застосована в остаточному судовому рішенні у згаданій справі № 601/2491/22. Рішення КСУ поки що не було винесено, однак у цьому контексті варто розглянути Висновок Венеціанської Комісії (далі – Комісія) № 1219/2024 від 18 березня 2025 року (далі – Висновок), який, відповідно до пункту 1 розділу I Висновку, було надано нею на запит виконувача обов'язків Голови КСУ з проханням надати короткий огляд щодо питання альтернативної служби [18, с. 3]. З аналізу пункту 2 розділу I Висновку випливає, що запит було здійснено саме у зв'язку із розглядом зазначеною раніше конституційної скарги Зелінського. У пункті 72 розділу IV Висновку зазначається, що Комісія вважає, що сама природа відмови від військової служби з міркувань переконань передбачає, що її не можна повністю виключити під час війни, хоча держави мають обмежену свободу розсуду, особливо у випадку загальної мобілізації. Однак Комісія вбачає, що за жодних обставин сумлінний відмовник від військової служби з міркувань переконань не може бути зобов'язаний носити або використовувати зброю, навіть для самооборони країни [18, с. 18].

Це дає можливість зробити поступовий перехід до висвітлення судової практики, яка є протилежною до викладеної раніше. Таким прикладом може слугувати рішення Роздільнянського районного суду Одеської області у справі № 511/2216/24 від 28 червня 2024 року [19]. Найважливішим є те, що у рішенні прямо зазначається, що Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ або Страсбурзький Суд) встановлено, що право Свідків Єгови, до яких належить позивач, на відмову від проходження військової служби за релігійними переконаннями гарантовано пунктом 1 статті 9 ЄКПЛ. Незабезпечення таким особам можливості реалізувати їх право на альтернативну (невійськову) службу є втручанням у їх свободу сповідувати свою релігію [19]. У цьому рішенні Роздільнянський районний суд посилається на численну практику ЄСПЛ, у якій сформовано правову позицію щодо необхідності держави забезпечувати право особи на альтернативну службу. Такий же підхід відображено у постанові Шостого апеляційного адміністративного суду у справі № 363/4793/23 від 14 березня 2024 року [20]. Обидві судові інстанції у цих справах використовують такі ж аргументи, що і ККС ВС у згаданих вище справах, однак доходять протилежних висновків за рахунок іншої оцінки одних і тих самих нормативних положень. Шостий апеляційний адміністративний суд та Роздільнянський районний суд Одеської області акцентують увагу на тому, що стаття 17 ЗУ «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» № 3477-IV від 23 лютого 2006 року передбачає, що суди застосовують при розгляді справ ЄКПЛ та практику ЄСПЛ як джерело права [21].

У контексті вищезазначеного охарактеризуємо декілька таких рішень Страсбурзького Суду у справах щодо права осіб на альтернативну службу.

У справі «Адян та інші проти Вірменії» [22] пан Адян та інші три заявники є Свідками Єгови, які відмовились від проходження як військової, так і альтернативної трудової служби, оскільки запропонована державою альтернативна трудова служба не мала цивільного характеру. Зокрема, під час проходження такої альтернативної служби особи мали статус військовослужбовців, проходження цієї служби керувалось та координувалась «військовою владою», а несення служби мало здійснюватись із дотриманням військової дисципліни. Заявники звернулись до органів військового управління та прокуратури з мотивованою відмовою щодо проходження як військової, так і альтернативної служби, що у результаті знайшло своє відображення у кримінальному обвинуваченні цих осіб на підставі ухилення від служби. Цікавим є те, що законодавство Вірменії передбачає два види альтернативної служби: альтернативну військову службу та альтернативну трудову службу. У пункті 63 рішення зазначається, що як закріплено у статті 9, свобода думки, совісті та релігії є однією з основ «демократичного суспільства» у розумінні ЄКПЛ. Ця свобода у своєму релігійному вимірі є одним з найважливіших елементів, що складають ідентичність віруючих та їхнє уявлення про життя, але вона також є цінним надбанням для атеїстів, агностиків, скептиків та байдужих. Від неї залежить плюралізм, невіддільний від демократичного суспільства, який дорогою ціною завойовувався протягом століть. У пункті 65 ЄСПЛ звертає увагу, що держава, яка не запровадила альтернативи обов'язковій військовій службі для узгодження можливого конфлікту між індивідуальною совістю та військовими обов'язками, користується лише обмеженою свободою розсуду та повинна навести переконливі та вагомі причини для виправдання будь-якого втручання. Зокрема, вона повинна продемонструвати, що втручання відповідає «нагальній соціальній потребі». У пункті 67

цього рішення також зазначається, що ЄСПЛ, визнаючи, що держави-учасниці ЄКПЛ мають певну свободу розсуду щодо способу організації та впровадження своїх систем альтернативної служби, вважає, що право на відмову від військової служби з міркувань переконань, гарантоване статтею 9 ЄКПЛ, було б ілюзорним, якби державі було дозволено організовувати та впроваджувати свою систему альтернативної служби таким чином, щоб це не пропонувало – чи то на законодавчому рівні, чи на практиці – альтернативу військовій службі справді цивільного характеру, яка не мала б стримуючого чи карального характеру. При цьому, на думку ЄСПЛ, характер виконуваної роботи є лише одним із факторів, які слід враховувати при вирішенні питання про те, чи має альтернативна служба справді цивільний характер. Такі фактори, як повноваження, контроль, чинні правила та зовнішній вигляд, також можуть бути важливими для вирішення цього питання (пункт 68 рішення).

Схожий підхід викладено у рішенні «Баятян проти Вірменії» [23], де заявник теж є Свідком Єгови, який відмовився від військової служби з релігійних переконань. При цьому, основне питання полягало у тому, що обвинувальні вироки щодо нього виносились тоді, коли була сформована практика, що відмова від служби за релігійними переконаннями була неможлива. У цьому рішенні ЄСПЛ (пункт 8) відступив від раніше сформованої позиції (щодо неможливості відмовитись від альтернативної служби, яка не має цивільного характеру). У пункті 126 рішення зазначається, що хоча індивідуальні інтереси іноді повинні бути підпорядковані інтересам групи, демократія не просто означає, що погляди більшості завжди повинні переважати. На думку ЄСПЛ, має бути досягнуто балансу, який забезпечує справедливе та належне ставлення до людей з меншин та уникає будь-якого зловживання домінуючим становищем.

Така ж позиція прослідковується у пунктах 40, 53-55, 60-61 рішення ЄСПЛ у справі «Папавасілакіс проти Греції» [24], пунктах 71, 74, 86, 88-98 рішення у справі «Мушфіг Мамедова та інших проти Азербайджану» [25], пунктах 42, 44, 60, 62 рішення у справі «Канатлі проти Туреччини» [26], пунктах 46-47, 54 рішення у справі «Леффельманн проти Австрії» [27], пунктах 46-49, 52, 54, 56, 61-63 рішення у справі «Ерчеп проти Туреччини» [28], пунктах 91, 93 рішення у справі «Савда проти Туреччини» [29], пунктах 62, 91, 96, 99, 102, 105-109 рішення у справі «Телятніков проти Литви» [30].

З урахуванням вищезазначених рішень можемо з твердою упевненістю зазначити, що право на альтернативну службу є важливим та має забезпечуватись державою навіть в умовах воєнного стану із дотриманням розумного балансу інтересів держави та людини, оскільки таке право є похідним від одного із наріжних каменів демократичного суспільства – свободи віросповідання.

Повертаючись до України, зауважимо, що попри явну невідповідність положень Закону № 1975-XII КУ та сучасним викликам об'єктивної реальності, його положення є достатньо прогресивним у порівнянні із законами інших держав та забезпечує альтернативну службу, яка не має військового характеру. Наприклад, частина друга статті 12а Основного закону ФРН радше покладає на особу обов'язок, ніж надає право: «Особи, які відмовляються нести військову службу зі зброєю за мотивами віросповідання, зобов'язані нести службу, що її замінює» [31]. При цьому, в Україні законодавча регламентація альтернативної служби потребує доопрацювання, навіть попри факт існування Положення про порядок проходження альтернативної (невійськової) служби та Переліку релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю, затверджених постановою КМУ № 2066 від 10 листопада 1999 року [32], а також Переліку видів діяльності, якими можуть займатися громадяни, що проходять альтернативну (невійськову) службу, затвердженого постановою КМУ № 1795 від 31 грудня 2004 року [33].

Доопрацювання обумовлене низкою причин, окрім тих, які згадувались на початку. По-перше, окрім формального закріплення можливості заміни виконання одного обов'язку іншим з мотивів релігійних переконань у частині третій статті 4 ЗУ «Про свободу совісті та релігійні організації» [34], цей Закон не регламентує комплексно питання членства у релігійній організації, що є важливою умовою для направлення на альтернативну службу відповідно до частини першої статті 2 Закону № 1975-XII. По-друге, Закон № 1975-XII не передбачає право на альтернативну службу осіб, які не належать до релігійних організацій, і в контексті цього є архіважливим питання, яким чином мають підтверджуватись такі релігійні переконання згідно з частиною першою статті 4 Закону № 1975-XII. На жаль, це положення містить оціночні та абстрактні поняття, що не дає можливості на практиці підстав для захисту цього права. По-третє, попри те, що наказом Державної служби України з питань етнополітики та свободи совісті № Н-21/11 від 05 лютого 2025 року [35] було визначено Перелік священнослужителів, які підлягають бронюванню (тобто, мають право на відстрочку від військової служби на цій підставі), це не відповідає меті альтернативної служби, оскільки остання здійснюється не через небажання проходити військову службу, а через неможливість користуватись зброєю через щирі та стійкі переконання.

Попри вищезазначене, жодних змін до Закону № 1975-XII від початку повномасштабного вторгнення здійснено не було. Ще з липня 2024 року опрацьовується законопроект № 11439 [36], яким

пропонується до переліку осіб, які не підлягатимуть мобілізації, включити громадян, які письмово підтверджують, що виконання військового обов'язку суперечить їх релігійним переконанням і така служба для них має бути замінена альтернативною. Проте, по-перше, такий підхід є одночасним поєднанням двох різних механізмів (відстрочка від військової служби та проходження альтернативної служби). По-друге, законопроект не пропонує комплексних та якісних змін до інших нормативно-правових актів, згаданих вище, в тому числі до Закону № 1975-XII.

Поруч з іншими проблемами нормативного регулювання (наприклад, відповідальністю місцевих державних адміністрацій щодо нерозгляду заяв на проходження альтернативної служби або необґрунтованої відмови від направлення на таку службу), варто також зазначити про відсутність інформування суспільства щодо цієї проблеми та відповідного рівня правової культури.

Висновок. Таким чином, право на альтернативну службу є невід'ємним, непорушним та потребує належного нормативного регулювання, від якості якого напряму залежить, наскільки реально це право є гарантованим та може бути захищеним у юрисдикційному порядку.

З урахуванням усього вищезазначеного, *ratio* найкращих підходів релевантної міжнародної правозастосовної практики та вітчизняного досвіду, запропонуємо наступні кроки для вирішення дослідженої проблематики:

- передбачення механізму проходження альтернативної служби замість військової служби за призовом, зокрема шляхом виконання робіт на критичній інфраструктурі;
- створення єдиного реєстру членів релігійних організацій, його електронне адміністрування та ведення, забезпечення реалізації права на альтернативну службу для громадян, які були членами релігійних організацій до 24 лютого 2022 року, для інших – їх внесення в електронний реєстр з подальшим забезпеченням реалізації права;
- співпраця ДСЕСС та МОУ щодо напрацювання критеріїв для визначення істинності релігійних переконань громадян;
- приведення законодавства у логічно-узгоджений стан у частині, яка розглядалась у межах усієї роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28.06.1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 25.11.2025).
2. Постанова Верховної Ради України «Про щорічну доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2024 році» № 4408-IX від 01 травня 2025 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4408-20#Text> (дата звернення: 25.11.2025).
3. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2024 році. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/%D0%A9%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%8C_%D0%A3%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D1%83_2024_%D1%80%D0%BE%D1%86%D1%96.pdf (дата звернення: 25.11.2025).
4. Ярмол Л.В., Вандьо С.Р. Право громадян на заміну виконання військового обов'язку альтернативною службою: Юридичне забезпечення в Україні. Юридичний науковий електронний журнал. № 7/2020. URL: http://lsej.org.ua/7_2020/10.pdf (дата звернення: 25.11.2025).
5. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» № 2232-XII від 25 березня 1992 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 25.11.2025).
6. Закон України «Про альтернативну (невійськову) службу» № 1975-XII від 12 грудня 1991 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text> (дата звернення: 25.11.2025).
7. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 25.11.2025).
8. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#o95 (дата звернення: 25.11.2025).
9. Григоренко Є.І., Передерій О.С. Критерії розмежування конституційних обов'язків щодо захисту Вітчизни та військового обов'язку за українським законодавством. Часопис з юридичних наук. 2014. URL: <https://periodicals.karazin.ua/jls/article/view/1679> (дата звернення: 25.11.2025).
10. Летнянчин Л.І. Конституційні обов'язки людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики. Х.: Вид. Вапнярчук Н.М., 2006. 256 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/12387/1/Letnynchin_2006_mon.pdf (дата звернення: 25.11.2025).

11. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку» 3633-IX від 11 квітня 2024 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3633-20#Text> (дата звернення: 25.11.2025).
12. Пирога І.С., Белова М.В., Фрідманська Ф.І. Конституційне право громадян на заміну військової служби альтернативною (невійськовою) службою: Актуальні проблеми реалізації. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». Випуск № 02. 2025. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/04/29.pdf> (дата звернення: 25.11.2025).
13. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду у справі № 344/12021/22 від 02 травня 2024 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118893514> (дата звернення: 25.11.2025).
14. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду у справі № 601/2491/22 від 13 червня 2024 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120029741> (дата звернення: 25.11.2025).
15. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду у справі 573/406/24 від 15 квітня 2025 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126906863> (дата звернення: 25.11.2025).
16. Указ Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022 року. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642024-49701> (дата звернення: 25.11.2025).
17. Конституція України у судових рішеннях / М.П. Орзіх, А.А. Єзеров, Д.С. Терлецький. К.: Юрінком Інтер, 2011. 432 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/c409dd00-4426-4a48-802b-4cd4f44afa03> (дата звернення: 25.11.2025).
18. Висновок Венеціанської Комісії № 1219/2024 від 18 березня 2025 року. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2025\)006-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2025)006-e) (дата звернення: 25.11.2025).
19. Рішення Роздільнянського районного суд Одеської області у справі № 511/2216/24 від 28 червня 2024 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120055157> (дата звернення: 25.11.2025).
20. Постанова Шостого апеляційного адміністративного суду у справі № 363/4793/23 від 14 березня 2024 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117662718> (дата звернення: 25.11.2025).
21. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» № 3477-IV від 23 лютого 2006 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 25.11.2025).
22. Рішення ЄСПЛ у справі Адян та інші проти Вірменії від 12 жовтня 2017 року (заява № 75604/11). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-177429%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-177429%22]}) (дата звернення: 25.11.2025).
23. Рішення ЄСПЛ у справі Баятян проти Вірменії від 07 липня 2011 року (заява № 23459/03). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-105611%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-105611%22]}) (дата звернення: 25.11.2025).
24. Рішення ЄСПЛ у справі Папавасілакис проти Греції від 15 вересня 2016 року (заява № 66899/14). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:\[%2266899/14%22\],%22itemid%22:\[%22001-166850%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:[%2266899/14%22],%22itemid%22:[%22001-166850%22]}) (дата звернення: 25.11.2025).
25. Рішення ЄСПЛ у справі Мушфіга Мамедова та інших проти Азербайджану від 17 жовтня 2019 року (заява № 14604/08). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-197066%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-197066%22]}) (дата звернення: 25.11.2025).
26. Рішення ЄСПЛ у справі Канатлі проти Туреччини від 12 березня 2024 року (заява № 18382/15). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:\[%22001-231540%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:[%22001-231540%22]}) (дата звернення: 25.11.2025).
27. Рішення ЄСПЛ у справі Леффельманн проти Австрії від 12 березня 2009 року (заява № 42967/98). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:\[%2242967/98%22\],%22itemid%22:\[%22001-91722%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:[%2242967/98%22],%22itemid%22:[%22001-91722%22]}) (дата звернення: 25.11.2025).
28. Рішення ЄСПЛ у справі Ерчеп проти Туреччини від 22 листопада 2011 року (заява № 43965/04). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-107532%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-107532%22]}) (дата звернення: 25.11.2025).
29. Рішення ЄСПЛ у справі Савда проти Туреччини від 12 червня 2012 року (заява № 42730/05). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-111414%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-111414%22]}) (дата звернення: 25.11.2025).

30. Рішення ЄСПЛ у справі Телятніков проти Литви від 07 червня 2022 року (заява № 51914/19). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:\[%22001-217607%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:[%22001-217607%22]}) (дата звернення: 25.11.2025).
31. Основний закон Федеративної республіки Німеччина. URL: https://www.bundestag.de/resource/blob/1033364/ea61281e39aaac743a3025aba57cbcd2/grundgesetz_uk.pdf (дата звернення: 25.11.2025).
32. Постанова КМУ № 2066 від 10 листопада 1999 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2066-99-%D0%BF#Text> (дата звернення: 25.11.2025).
33. Постанова КМУ № 1795 від 31 грудня 2004 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1795-2004-%D0%BF#Text> (дата звернення: 25.11.2025).
34. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» № 987-XII від 23 квітня 1991 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (дата звернення: 25.11.2025).
35. Наказ Державної служби України з питань етнополітики та свободи совісті № Н-21/11 від 05 лютого 2025 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0264-25#Text> (дата звернення: 25.11.2025).
36. Законопроект № 11439 від 24.07.2024 року. URL: <https://itd.rada.gov.ua/BILLINFO/Bills/Card/44641> (дата звернення: 25.11.2025).